

ифодалаш таълим муассасаларида ўрганилаётган ҳар бир фан ўқитувчиси учун энг зарур коммуникатив қобилиятларидан биридир.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзининг сўзлаган нутқларида «Бугунги замон талаби эртанги мамлакатимизнинг ташвишлари биздан халқ таълими тизимини ислоҳ қилиш зарурлигини тоқазо этмоқда. Кечаги замон руҳида таълим-тарбия кўрган кишининг онгу-шуурини янгиламай, мустақил тараққиётга мос таълим тизимини йўлга қўймай туриб, янги иморат, ҳуқуқий демократик давлат биносини тиклаб бўлмайди».

Замонавий таълимда бугунги кун талаблари тамоман ўзгача – деб мамлакат раҳбари таъкидлаганидек - Демократик жамиятда болалар умуман ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Бинобарин таълим тизими ҳам шунга мувофиқ бўлиши зарур. Зеро, ҳар бир фарзанд, ҳар бир ўғил-қизнинг камолоти мактабда олинадиган билимлари ва соғлом муҳитда яратилган муносабатлар ва кўникмаларига боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ғозиев Э.Ғ. Психология методологияси. – Тошкент: Ношир, 2013.
2. Ғозиев Э.Ғ. Педагогик психология. – Тошкент: Ношир, 2014.
3. Рухиева Х. Олий таълим психологияси. – Тошкент: ТДИУ, 2014.

PSIXOLOGIYADA MOTIVATSIYA MUAMMOSIGA YONDASHUVLAR

**Miliyeva M.G. O'zDJTU, Pedagogika va psixologiya
kafedrasi katta o'qituvchisi, O'zbekiston**

Motivatsiya muammosi psixologiyaning asosiy muammolaridan biridir. Shaxsning motivatsiyasini hisobga olmasdan o'rganish mumkin emas, chunki bu shaxsning xulq-atvoriga, uning hayotning barcha sohalariga bo'lgan munosabatiga, ta'lim, kasbiy va tashkiliy faoliyat jarayonida boshqa odamlar bilan munosabatlariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim va kasbiy faoliyatni rag'batlantirish alohida ahamiyatga ega.

Psixologiyada motivning ko'plab ta'riflari mavjud va motivlarga ko'pincha turli xil hissiyotlar, qiziqishlar, obyektiv haqiqat obyektlari va boshqalar kiradi. Ko'p nuqtayi nazarlar uchun umumiy narsa motiv va ehtiyoj o'rtasidagi bog'liqlikni tan olishdir. A.N.Leontevning fikricha, ehtiyojning o'zi maqsadli faoliyatni keltirib chiqara olmaydi, u faoliyat ichki shartlarining dastlabki sharti hisoblanadi. Ehtiyoj birinchi qondirishdan oldin o'z predmetini "bilmaydi", uni hali aniqlashi kerak. Faqat ana shunday aniqlash natijasida ehtiyoj o'zining predmetliligiga ega bo'ladi, idrok etilayotgan, ifodalangan, aqliy predmet esa funktsiyaning turtki beruvchi va yo'naltiruvchi faoliyatiga ega bo'ladi, ya'ni "motiv"ga aylanadi (A.N. Leontiyev, 1983). Hamma mualliflar ham bu fikrga qo'shilmaydi. Psixologik va pedagogik adabiyotlardagi mavjud nuqtayi nazarlarni tahlil qilishda, asosan uchta toifaga bo'lish imkonini beradi, ba'zi mualliflar motivlarga faqat ong hodisalarini, boshqalari – ob'yektiv voqelik obyektlarini, uchinchilari esa ikkalasini ham bog'laydilar.

Shunday qilib, V. I. Selivanov "motivlar bu ongli motivlardir. Faoliyatning motivlari istaklar, hissiyotlar, qiziqishlar va ongning boshqa hodisalari bo'lishi mumkin". B. I. Dodonovning so'zlariga ko'ra, agar ehtiyoj obyekti shunday deb aniqlansa, yoki bu maqsadni belgilash harakatiga sabab bo'lsa, motiv haqida gapirish mumkin (B. I. Dodonov, 1984, bet-126). L.I. Bojovich bu ta'rifga e'tiroz bildiradi. Ehtiyoj obyektni motiv sifatida rad etmaydi, lekin bu ta'rifni yagona to'g'ri deb tan olmaydi. L.I. Bojovich

o'z nuqtayi nazarini "motiv" atamasi bilan ishlashning iloji yo'qligi, uning ostida qandaydir obyektiv predmetni anglatishi bilan asoslaydi. Shunday qilib, muammoni hal qilishga misol keltirar ekan, L. I. Bojovichning aytishicha, bitta maqsad bilan turli talabalar turli motivlarga ega bo'lishi mumkin. Bu o'qituvchining roziligi va belgisi, va'da qilingan sovg'a hamda vazifaning o'ziga qiziqishidir. Uning fikricha, bu hodisalarning barchasini A.N.Leontiyev ta'rifida bitta "motiv" tushunchasiga kiritish qiyin, bu go'yo "juda atayin sun'iy xarakterga" ega, shuning uchun L.I. Bojovich motivni "bolaning faoliyatini rag'batlantiradigan barcha narsa", shu jumladan bu yerda nafaqat obyektiv voqelik obyektlari va ong hodisalari, balki ehtiyojlar deb belgilaydi. Ma'lum bo'lishicha, "motiv" tushunchasi mavjud emas, bu faqat ehtiyojlar, hissiyotlar va boshqalar kabi o'z predmetiga ega emas tushunchalar guruhini birlashtirish uchun ishlatiladigan atama hisoblanadi (L. I. Bojovich 1968). G. A. Fortunatov va A. V. Petrovskiy ta'rifida "ehtiyojlar dolzarblashgan sari faoliyat uchun u yoki bu motivga aylanadi, uni rag'batlantiradi, ba'zi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi va boshqalarning bajarilishini oldini oladi." Motivning o'ziga xos tushunchasini B.C. Merlin asarlarida ham ko'rishimiz mumkin. Motivlar bo'yicha u insonning tashqi dunyoning ayrim obyektlari va hodisalariga nisbatan tor, shaxsiy va o'zgaruvchan munosabatini tavsiflovchi ruhiy sharoitlar va shaxsiy xususiyatlarni tushunadi. B.C. Merlin motiv va ehtiyojning bog'liqligiga ishora qiladi. U nafaqat azob-uqubat sifatida boshdan kechiriladigan, balki obyektiv narsaning yetishmasligi sifatida amalga oshiriladigan bunday ehtiyoj maqsadli harakatlar uchun haqiqiy sababdir, degan fikrni bildirdi. "Biror narsaga bunday kechinmali va idrok etiladigan ehtiyoj..., deydi yana muallif, biz buni ehtiyoj deb ataymiz. Bu va faqat shu ma'noda har bir motiv ehtiyojdir" (B.C. Merlin, 1975, 11-bet).

Shunday qilib, ko'plab mualliflar "motiv" so'zini ongli ehtiyoj sifatida belgilaydilar. "Ongli" so'zi nimani anglatishi har doim ham aniq belgilanmagan, ko'pincha bu ikkinchi signal tizimida aks ettirilgan dolzarb ehtiyoj ekanligi ko'rsatilgan. Shunday qilib, V.I. Kovalyov "sotsializm sharoitida mehnatga bo'lgan ehtiyoj ijtimoiy zaruratni anglash, har bir inson mehnatining ahamiyati tufayli yuzaga keladi... Ijtimoiy rivojlanish ehtiyojidan u shaxsiy ehtiyojga aylanadi. Bu "o'zlashtirish" ehtiyojni anglash jarayonida sodir bo'ladi".

Ma'lum bo'lishicha, ehtiyojni shaxsiy ehtiyojga aylanishi uchun uni "anglash" kifoya. Biroq, ijtimoiy ehtiyojni oddiy anglash har doim ham uning inson tomonidan "o'zlashtirilishiga" olib kelmaydi. Jamiyat manfaati uchun ishlash zarurligini aniq anglab yetsa bo'ladi, ammo na iroda kuchi, na ishlash odati bo'lmasligi mumkin. Bunday holda, ijtimoiy ehtiyoj hali shaxsiy ehtiyojga aylanmaydi. Shubhasiz, "anglash" so'zi bilan V. I. Kovalyov ko'proq narsani tushunadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, predmetsiz ehtiyojlar bo'lmaydi, ehtiyoj bu doimo biror narsaga bo'lgan ehtiyojdir. Binobarin, ongli ehtiyoj, shubhasiz, uni qanoatlantiradigan narsani bilish, ya'ni ehtiyoj obyektini (ham moddiy, ham ideal) bilishdir. Bu yerda biz yana A.N. Leontiyevning ta'rifiga qaytamiz. Aftidan, uning motivi ta'rifida ba'zi mualliflar "predmet" so'zidan muzlatilgan, o'zgarmas narsa sifatida qo'rqishadi va ular uni chetlab o'tishga harakat qilishadi. A.N.Leontiyevning motiv deganda nimani nazarda tutayotganini aniqlash kerak. U predmetni insonda yo'qligi va shu sababli unga ehtiyoj sezadigan narsa sifatida tushunadi. Ushbu predmet moddiy yoki ideal, hissiy jihatdan idrok etiladigan yoki faqat xayoliy rejasida tasvirlangan bo'lishi mumkin (A.N.Leontiyev, 1983).

Shunday qilib, biz predmetni ham belgi, ham o'qituvchining roziligi deb aytishimiz mumkin (bu o'zini namoyon qilish, sinfdoshlarni hurmat qilish va hokazolar). Qiziqishga kelsak, uni batafsilroq muhokama qilish kerak. Birinchidan, qiziqishning o'zi insonning ehtiyojini qondira olmaydi, chunki shunchaki qiziqish degan narsa yo'q, lekin qiziqish

bor, masalan, klassik musiqa, badiiy adabiyot o'qish va hokazolar. Shuning uchun motiv qiziqishning o'zi emas, balki uni keltirib chiqaradigan obyekt (qiziqish) bo'ladi. Qiziqish haqida motiv sifatida gapirganda, bu qiziqishni haqiqatdan uzilgan ong hodisasi sifatida emas, balki biron bir obyekt yoki faoliyatga qiziqish sifatida tushunish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – Минск, 1988.
2. Леонтев Д.А. Субъективная семантика и смыслообразование // Вестник МГУ, серия 14 “Психология”. - 1990. - № 3. - С. 33-42.
3. Мерлин В.С. Основы психологии личности / сост. Б.А. Вяткин. Перм, 2020.